

A tegezés és magázás színei és színváltozásai férj és feleség kapcsolatában Móricz Zsigmond „Rokonok” című regénye alapján

„Jó tükrözője az érintkezésformák mindenkori értékének és értékváltozásának a mindenkori szépirodalom” (Nyelvi illetan. Szerk. DEME LÁSZLÓ–GRÉTSY LÁSZLÓ–WACHA IMRE. Bp., 1999. 62). Jelen írásomban DEME LÁSZLÓ fenti megállapítását Móricz Zsigmond „Rokonok” című regényében szereplő házastársak nyelvi kommunikációjának elemzésével kívánom igazolni. (A forrásul használt kiadás: Móricz Zsigmond: Rokonok. Bp., 1976.)

A Móricz korabeli magyar társadalomban, az úri családokban a házastársak kölcsönösen magázták egymást. A paraszti társadalomban a férj tegezte a feleségét, aki viszont magázta őt. A tegező formák használata mindig bizalmasabb nyelvhasználatot feltételez, a magázódás a ridegség vagy az indulat nyelvi eszköze. A *maga* névmás távolságtartó jellegét oldani lehet azzal, hogy megszólítást teszünk hozzá. Ha a *maga* után nincs semmi, akkor sértő jellegű.

Móricz levelei hiteles nyelvi adatokat nyújtanak számunkra az író és felesége közötti nyelvi érintkezésformákról. Móricz Zsigmond 1904. szept. 25-én Holics Eugéniához, akkor még menyasszonyához írott levelében a magázás és tegezés váltakozását figyelhetjük meg. Azokban a részekben, amelyekben a saját és Janka családjáról ír, mindig magázza Jankát: „Én jól tudom, hogy most »nem politikus« dolgot művelek, mert *magának* úgy tetszhetik, mintha én a *maguk* rovására dicsérném a magam családját...” (CSANAK DÓRA, Móricz Zsigmond levelei I–II. Bp., 1963. 69). Az érzéseiről szólva, vagy Jankát magasztalva, tegezésre vált: „nekem csak az kell, hogy *téged* lássalak, hogy *veled* legyek, hogy érezzem a *te* közelségedet!” (72). A kedveskedő megszólítások közül leggyakrabban az *édes*, *édesem* szavakat alkalmazza: „Hát ezt nyers hangon írtam, *édes*?” (68); „És éppen olyan leszel te *édes*, *édesem*...” (69); „Ha te, *édes*, segíteni akarsz rajtam...” (71).

Házasságkötésük után a levelek tanúbizonysága alapján az érzelmek nagymértékben befolyásolják férj és feleség nyelvi kapcsolatát. A pozitív érzelmek hatására Móricz mindig tegezi a feleségét. Erre példa a Galíciából feleségének küldött levélrészlet: „Szép városban vagyok, *tudod*, én mindig vágytam ide...” (uo. 132); „Aztán eszembe jutott, hogy ha *te olvasnád*, mit *szólanál* rá...” (133). Az évek múlásával az írónak a feleségétől való eltávolodása nyelvi kapcsolatuk-

ban is érezteti hatását: a távolságtartó magázás válik dominánssá mindkét fél részéről. Móricz a házasságuk huszadik évfordulója alkalmából írott levelében már csak magázó nyelvi formákkal találkozunk: „Erőt az adott, hogy *maga* nem félt az élettől...” (uo. 168); „Csak az én két titkom éltetett: a jövőm és *Maga*” (171); „De *Maga* szerelmes volt...” (173). Janka öngyilkossága előtt megfogalmazott levelében szintén magázza a férjét: „Míg én élek, addig *maga* nem tud szabadulni attól, hogy adósa valakinek...” (269); „Édes! Ez így van a *maga* arcára írva...” (uo.).

A fenti levélrészletek arról tanúskodnak, hogy Móricz és neje az érzelmek fakulásával inkább a magázó formát részesítik előnyben, ezzel is éreztetve a kettőjük között lévő távolságot.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogyan alakul a tegezés és magázás a „Rokonok” című regényben Kopjáss István és felesége, Szentkálnay Lina között. Elemzésemben a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1976-ban megjelent Móricz Zsigmond: Regények III. című kötetének szövegét vettem alapul, erre hivatkozom.

Kopjáss István a regény központi alakja, Zsarátnok városának főügyésze. Móricz névadása tudatos, régi nemesi családnevet választott a regény főszereplőjének. KÁZMÉR MIKLÓS a *Kopjás* családnevet 1522-től adatozza. A név jelentése ’kopjával felszerelt katona vagy kopjagyártó’ (vö. Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993. 618). Kopjáss István beosztását tekintve a város vezető értelmiségének rétegéhez tartozik. A múltra tekintő visszaemlékezéseiből azonban megtudjuk, hogy e magas társadalmi pozícióba a véletlen segítette: a polgármester azért jelöltette a választáson, mert bízott abban, hogy Kopjáss személye nem zavarja a választási esélyeket. Korábban szürke kishivatalnok volt, először tanácsjegyzői, majd kultúr tanácsnoki teendőket látott el.

Szentkálnay Lina Kopjáss István felesége a regényben. *Kálnai* nemesi család 1503-tól adatozható (vö. KÁZMÉR, RMCsSz. 534). Több megyében is van *Kálna* helység. A *Szent* előtagot Móricz is adhatta, Erdélyben volt *Szentkatolna* nevű település, de ennek csak hangzása hasonlít, eredete nem. A *Lina* LADÓ szerint a *Karolina* 19. századi becéző változatából önállósult (vö. Magyar utónévkönyv. Bp., 1982. 71). Nemesi, úri név, nem parasztos. Lina külső tulajdonságai közül sötét szemét, egészséges apró fogait, finom, vékony ajkait és fiúszra vágott rövid haját emeli ki az író. Kopjáss szerint a tizenhat évi házasság meg sem látszott rajta: „Meg tudta őrizni alakját, vonásait a sok munkába [sic!], a sok gyereknevelés mellett” (725). Tanulmányait Zsarátnokon végezte, tanítónői diplomával rendelkezik, de életét a családjának és gyerekei nevelésének szenteli. Férje szerint „nagyon szépen nevelte, s szépen járatta a gyerekeit. Német nevelőnő volt mellettük, míg kicsinyek voltak...” (703). Lina az eltelt évek gyötrelmeire némi elégedetlenséggel tekint vissza magában: „Hét évet élt át a legszűkebb takarékoságban. Folyton csak dolgozni, beosztani, mosni, varrni, vasalni, főtözni, gyerekeit rendben tartani, urát... magára soha semmi nem jut...” (672).

Lina alakjának megrajzolása szorosan összefonódik Kopjáss István sorsának alakulásával. Egymással folytatott beszélgetéseik nyelvi szempontú megfigyeléséből következtethetünk jellemükre, felfogásukra, műveltségükre és egymáshoz való viszonyukra.

Először a főügyési választást követő reggel beszélgetnek egymással (1. fejezet). A hálósobai jelenet intim jellege befolyásolja nyelvhasználatukat. Lina közvetlenül ébredés után vidáman köszönti férjét: „*Jó reggelt, vén medve... mackó, vén mackó*” (667). A napszakra utaló udvarias köszönéssel él, s hozzá játékos, becéző megszólításformát alkalmaz. Az ezt követő megszólítás tréfásan korholó a megszólítottra vonatkozóan: *te vén korhely*. A megszólítás kicsit változtatott formában még egyszer megismétlődik szóhasználatában: „*Te vénség, te lump, te korhely*” (668). A szavak negatív jelentéstartalmúak, de az adott szituációban, ahogyan Lina kiejti, nem hatnak durván. A második személyű személyes névmás és az egyes szám második személyű igei személyragok használata világosan jelzi a tegezést: *kialudtad, tudod, jöttél, voltál, mesélj, nem örültél meg, muzsikáltattál, átvennéd*. A dialógus elején Lina szokatlanul kedves férjével, még a reggelit is ágyba viszi neki, pedig ez ellenkezik a rendszeretével. Szavaiból az derül ki, hogy végtelenül büszke férjére, örül a kinevezésének. Nyelvére a normatív nyelvváltozat jellemző, de időnként egy-egy durva szó is elhangzik a szájából: „*Csak nem zabáltál el húsz pengőt?*” (671). Férje elnéző vele szemben, szerinte „Linának meg kell bocsátani, néha vannak ilyen közönöséges szavai” (uo.). Lina minél több részletet tud meg a választást követő lakomáról, annál idegesebb, zaklatottabb lesz. Kispolgári gondolkodásmódja, lelkiállapota nyelvére is kihat. Míg férjét a közélet eseményei foglalkoztatják, őt elsősorban az anyagiak érdeklik. A fölösleges pénzköltést, pazarlást ki nem állhatja, felelősségre vonó kérdéseiben, cinikus megjegyzéseiben kicsinyes magatartása tükröződik: „*Na és mibe került az este ez a komédia?*” (671); „*Még sose jöttél haza gyalog?*” (uo.); „*Nem örültél meg, húsz pengőt adtam az este*” (uo.); „*És egy birkatokány húsz pengő?*” (672); „*Nem örültél meg tíz pengőket dobálni a cigánynak?*” (673).

Eltűnődik azon, vajon megmarad-e az ura a régieknek. Gyötrő kételyeit fennhangon nem meri kimondani, magába fojtja. Kisebbrendűségi érzése egyre erősödik: „Vajon ki fogja-e elégíteni ő ezt az embert, ha magasba jut” (674); „Ha az ura emelkedik, akkor ő elmarad...” (675). Attól tart, hogy a magas pozícióba jutott férfi szemében mindaz, amit ő felépített, semminek látszik majd. Ki nem mondott gondolatai arról árulkodnak, hogy házasságukban eddig övé volt a vezető szerep, irányította, alakította férje útját: „És hirtelen nagyon megfájdult a szíve, hogy az ura kinő a keze alól...” (675). Rádöbben, hogy az új pozíció nagy veszéllyel fenyegeti a családi élet gondosan kialakított rendjét. Lina biztonságérzete meginog, félti eddigi életük nyugalmát, harmóniáját: „Máris sajnálni kezdte ezt a szép nyugodt életet, mert ha nehéz volt is beosztani a kis fizetést,

amelyhez soha nem jött semmi mellékes, de legalább valami olyan biztonságérzete volt, hogy erős a szikla, amelyre építve van a kicsi fészek” (uo.).

Kopjáss István a keresztnévén szólítja feleségét: *Lina*. Gondolatban vagy a keresztnévén vagy a keresztneve becézett alakján emlegeti: *Lina*, *Linácska*. Az első közömbös, a második kedveskedő hangulatú. Ez azt bizonyítja, hogy Kopjáss magában is szeretettel gondol feleségére. Az egymással eltöltött esztendőök hatására már *Lina* hangszínéből következtetni tud a hangulatára. Ezen a reggelen meglepődéssel tölti el felesége jókedve: „*Lina olyan édes volt, olyan bizakodó, annyira boldog, hogy nem hallotta ilyenek nagyon-nagyon régen*” (665). Felesége arcát szemlélve hihetetlen változást vesz észre rajta: „*mintha tíz évet fiatalodott volna*” (668). Az utóbbi időben mindennel elégedetlen, fanyar nő most teljesen új arcát mutatja férjének. Ezen a reggelen Kopjáss csupa jó tulajdonságát veszi észre az asszonynak: okosságát és jóságát. Legfőbb erényének a természetességét és egyszerűségét tartja. Teljesen meg van elégedve a feleségével. Úgy érzi, hogy *Lina* „*minden igényét kielégíti*” és „*lelki békességet tud neki nyújtani*” (673). Kopjáss feleségéről alkotott véleményét nem mondja ki nyíltan, csak gondolatként jelenik meg a szövegben. Móricz mesterien ábrázolja a férfilélek rejtelmét. Az írói narráció a *Lináról* kialakított képet még azzal egészíti ki, hogy Kopjáss a *Lina* makacs, okos és szívós ellenőrzésének köszönheti becsületességének megőrzését (vö. 670).

Ebben a bizalmas szituációban ő is tegezi a feleségét: *tudod-e; jöttél; hozatsz*. Amikor felesége kérésére feleleveníti a főügyési választás eseményeit, a társadalmi, politikai, közéleti stílus kifejezéseit használja: *közgyűlési terem; városi gazdálkodás; kihúzta a nevét a szavazócéduláról; a kormány elrendelte; felső hivatal; képviselőválasztás; a kormány pozíciója*.

Beszélgetésük bizalmas jellege abban a pillanatban megváltozik, amikor Kopjáss felöltözik, és átmegy az ebédlőbe. A megváltozott helyszín és témaváltás hatására az előbbi tegezésből mindketten magázásba váltanak: „*Azt ne is nézze, kedves*” (675); „*Mondja, szívem...*” (676); „*Adja oda...*” (uo.). Megszólításaik továbbra is kedvességet, szeretetet sugároznak. *Lina* a *kedves* megszólítással él, Kopjáss pedig a házastársak között gyakran előforduló *szívem* szót használja.

A következő alkalommal a varrónő jelenlétében váltanak szót (9. fejezet). *Lina* felpróbálja az estélyre készített ruhát, gyerekei csodálattal rajongják körül. Kopjáss is el van ragadtatva a feleségétől, s nyíltan ki is fejezi elismerését: „*Lina, te nagyon szép asszony vagy*”; „*Teringettét, nem is tudtam, hogy ilyen szép vagy. Hódítani fogsz*” (713). Felesége megszólításakor a közvetlen kapcsolatra utaló egyszerű keresztneves formát alkalmazza, s a varrónő jelenléte ellenére tegezi őt.

Lina férje megjegyzésére ideges lesz, türelmetlenné válik. Egyre több hibát vél felfedezni a ruhában, de valójában az úri társaságban való megjelenéstől fél.

A varrónő jelenléte és a rá váró est kellemetlenségeitől való félelme magyarázza a magázó forma használatát férjével szemben: „*Persze, mert maga a színét nézi és az anyagát*” (713). A *maga* udvariassági névmást itt sértő céllal használja. Gorombáskodó modorával többször is megsérti férjét: „*Hagyjon engem, kérem, ez mégis rémes, nem elég, hogy az egész világ isteníti egyszerre, én nem fogok megváltozni a maga kedvéért*” (714). Később, kicsit lecsillapodva továbbra is magázza a férjét, de már udvariasabb nyelvi formában: „*Ne vigyen engemet ilyen helyekre, Pista, kérem, ne csináljon belőlem mást, mint ami vagyok*” (715). Megszólítása is közvetlenebb, férje keresztnevének enyhén becézett alakját használja. A felsőbb körök társaságáról megvetően szól, nem érzi jól magát közöttük: „*Könnyű azoknak, akik otthon hat szobában élnek, s nem is tudják, mi a család*” (715).

A vizsgált beszédhelyzetben férj és feleség párbeszédének legfőbb jellegzetessége az egyoldalú tegezés a férj részéről, s az egyoldalú magázás a feleség részéről. Az idegen, harmadik személy jelenléte csak a nőt befolyásolja ebből a szempontból.

A 11. fejezetben egy házastársi veszekedés tanúi lehetünk. Adélka, Kopjáss húga levélben segítségért fordul testvéréhez, aki felesége ellenére mindenképpen segíteni szeretne húgán. A párbeszéd elején Lina kedveskedő szavaival, férje becéző megszólításával nyugtatgatni akarja Kopjásst: „*Ne izgasd magad szívecském, amit Adélka ír, nem kell készpénznek venni*” (732). A múltbeli, keserű emlékek felidézésével meg akarja győzni, hogy fölösleges segítenie a húgán. Próbálkozása azonban kudarcba fullad, Kopjáss ötven pengőt küld testvérenek. Ez a momentum haragot vált ki Linából, és sértő megjegyzéseket tesz Kopjássra és családjára: „*Maga kereste magának... Hát most már maga akarja a cseppeket a tengerbe hordani?*” (738); „*Ha maga most már fel akarja szedni az összes rokonát, a nagybácsikat, a testvéreket, az atyafiakat, akkor aztán nem tudom, mi lesz ennek a vége. Most már magából fog elősködni az egész poloskafaj?*” (uo.). Mondatainak szembetűnő sajátossága a *maga* névmás gyakori használata, amellyel jól tudja érzékeltetni a közöttük lévő egyet nem értést, ingerültséget, elmarasztalást férjével szemben. A mondatok szerves részeit képező névmásokon kívül szerepel még a beszédében egy kicsit eltávolító jellegű megszólításforma is: „*Nézze, Pista...*” (738). Ez férje keresztnevének becézett alakja.

Kopjáss az öt és rokonságát ért sértésre, szintén támadással válaszol. Ő is lemagázza a feleségét: „*Ötven pengő miatt maga így elveszti a fejét? Maga adta nekem azt az ötven pengőt?*” (738). Mindössze egyetlen alkalommal, Lina apjának említésekor vált át tegezésbe: „*Abból élek én tizenhat éve, hogy az apád egy nyulat küld, meg egy kosár rothadt almát?*” (uo.). Ezzel már az anyagi függetlenségét hangoztatja.

Lina a közvetlen családtagját ért sérelem hatására néhány mondat erejéig tegezi a férjét: „*Tiszta szívvel mondom azt, hogy rothadt?*” (738); „*Az apámat szidod, aki meghalna érted?*” (uo.). Utána ismét visszatér a távolságtartóbb magázásra. Ezzel a formával jobban ki tudja fejezni haragját, gyűlöletét. Az indulat hevében egyáltalán nem válogatja meg szavait, műveletlen ember benyomását kelti. Szavai, kifejezései egyre közönségesebbek, durvábbak: *megzabálja; felfalta; ott van a bendőjébe; nem fér a bőrébe; hol a fenébe vette; egy bűdös krajcárja se volt; elkezdett szíjni, mint a friss szúnyog; dölyfösködhetik és pukkadhathat; tőlem lopta és eldugta*. Néhány szóban népnyelvi hatás is érződik.

Az indulat Kopjásson is eluralkodik, s felesége hatására ő is néhány durva kifejezést alkalmaz: „*Hát mi az isten van itt?*” (738); „*Lopta a nyavalya*” (739); „*Fene egye meg ezt az egész...*” (739). Az indulat mindig a durvaság felé viszi a diskurzust. A harag és gyűlölet hatására mindketten kivetkőznek emberi mivoltukból, nyelvi magatartásukat a negatív érzelmek befolyásolják. Az indulat Lina külsején is nyomot hagy. Férjét rémülettel tölti el, hogy „az asszony egy pillanat alatt rettenetesen megöregedett. Az arca be volt esve, s a pofacsontokon lötyögős volt a bőr. A szeme fekete karikás volt, és lángolt a gyűlöletől” (739).

Kopjáss a veszekedésnek otthonról való távozásával vet véget. Lelke azonban nem tud megnyugodni, gondolatban folytatja a civódást, s durva szavakkal illeti feleségét: *cseléd, szakácsné, mosóné, súrolóné, mindenés*. Úgy érzi, hogy Linát csak a háztartás problémái érdeklik, s szellemi fejlődésében messze elmarad mögötte. Kopjáss ki nem mondott gondolatainak fő sajátossága az ez mutató névmás személyre vonatkozó említőnévi használata: „Mert ez csak lehúzza a sárba” (740); „Nem ez szívja ki az ő vérét?” (uo.); „Ez lesz neki a partnere a magasba futó úton?” (uo.); „Hisz ez mint egy kölönc nehezedik rá a karrierjére” (uo.); „Ennek nem kell más, csak egy pár magaformájú buta cselédasszony” (uo.). Világosan érezhető ezekben a mondatokban Lina megvetése, lenézése. Az ez mutató névmáson kívül a *Szentkálnay Lina* név szerepel még említőnévi funkcióban. Adott esetben a vezetéknev és keresztnév együttes használata a férj haragját sugallja: „A *Szentkálnay Lina* kedvéért rendezte ezt az egészet az Isten” (740); „*Szentkálnay Lina* nem is álmodja, mi lehet itt még” (uo.). Másfajta „karrierépítő nőre” vágyik, aki segíti az ő felemelkedését.

Kopjáss belső vívódása a kaszinóban töltött idő után teljesen megszűnik, s megnyugodva tér otthonába. Már útközben is az a kérdés foglalkoztatja, hogyan fogja kibékíteni feleségét. Először becézgetéssel próbálkozik: *Lina, de Linácska* — mondogatja neki —, *szívem, kis szívecském*. A megszólításformák közös jellemzője a megszólított kegyének elnyerése. Kopjáss rövid magyarázkodásba kezd, majd szerelmesen közeledni próbál az asszonyhoz. Gondolatban sajnálatlalt vegyes elismerést érez iránta. Ezeket az érzéseket a *szegény asszony* és a *szent* szavak említőnévi használata bizonyítja. A feleségében korábban csak rosszat látó férfi most tökéletesnek találja Linát, és hálás neki mindazért a sok

jóért, amit vele tett: „Maga az egyedüli tökéletes. Maga megvédte az életünket ezekben a szörnyű válságos időkben, mikor az egész világ tönkremegy, és mi élni tudunk ebben a nehéz világban... Ezt én mind jól tudom és hálás vagyok magának” (753). Ezekben a feleségét magasztaló mondatokban többször használja a maga névmást, de most ennek egészen más a hangulati tartalma, mint korábban: hízelgő, engesztelő, bizalmas hangulatban alkalmazza. Kopjáss mondanivalójának ünnepélyes jellegét erősíti.

Lina szintén magázza a férjét: *nem vétettem én magának; szétszórhatja az egész keresetét; menjen be.* Jólesik neki férje közeledése, de gondolatban tisztában van vele, hogy „valami történt az urával” (753).

A következő alkalommal Linát egy másik oldaláról ismerhetjük meg. Kopjáss a munkából hazatérve a konyhában találja feleségét (17. fejezet). Nem veszi észre a cselédlányt, ezért bizalmasan közeledik hozzá, tegező köszönésformát alkalmaz, s kedveskedő megszólítással él: „*Szervusz, angyalkám*” (783). Hasonló fogadtatást vár a feleségétől, aki azonban mérgében köszönésre sem méltatja a férjét, hanem folytatja a cselédlány szidását. Durva, közönséges szavakat használ: „*Ez a marha. Egy lovat hamarabb meg lehet tanítani, mint ezt az állatot*” (uo.). Kihaszználja a cselédlány kiszolgáltatott helyzetét, s érezteti a saját felsőbbrendűségét. Kopjáss kívülállóként szemlélve az eseményeket, gondolatban mélységesen elítéli felesége viselkedését, mert szerinte „tisztelettel kell nézni az ismeretlen egyszerű emberek tömegére” (783). Álláspontját az orosz hadifogságban szerzett élményei befolyásolják. Az adott szituációban, a cselédlány jelenlétében nem figyelmeztetheti Linát, mert azzal a cselédlányt bátorítaná, ezért kihívja a feleségét a konyhából. Megszólítása még most is kedveskedő, de a harmadik személy jelenléte miatt már a magázásra tér át: „*Jöjjön csak be szívem*” (784). Lina rossz hangulata, gorombáskodó modora férjével szemben is érezhető: „*Nem értem, ezen a két lépésen nem tud bemenni, hogyha meg nem gyújtja a villanyt*” (uo.). A helyzet feszültségét fokozza közöttük Kopjáss házvétellel kapcsolatos bejelentése. Lina először látszólag közömbösnek mutatkozik, nem is akarja meghallgatni férjét. Kopjáss ettől ingerültebbé válik, előbbi kérését újra megfogalmazza, de megszólítása már nincs olyan kedveskedő: „*Jöjjön csak be... kedves*” (785). Az előbbi *szívem* helyett most a *kedves* megszólítást alkalmazza, s a kérés után kitett három pont az utólagos hozzáfűzést jelzi. Kopjáss igyekszik elmesélni Linának minden apró részletet. Elbeszélő stílusának hitelessége érdekében gyakran idézi Kardics és a polgármester szavait. Mondataiban sűrűn szerepelnek az „*azt mondja*”; „*mondta, hogy*” és „*mondom*” szóalakok. Mondatszerkesztésére jellemző a *szóval* és a *hát* határozószós mondatkezdés: „*Szóval karon ragadott...*” (786); „*Szóval az öregek zsarnoksága győzött*” (uo.); „*Hát a Boronkay villa, barátom...*” (uo.). Az említett szavak a népies elbeszélés beszédtiltelékei. Kopjáss a Boronkay villát csodálatosnak festi le a feleségének, hogy kedvet csináljon hozzá, de beszámolója közben belül

érzi, hogy „előadása üres, mert csak buborékok bújnak ki, s pattannak el, nincs bennük semmi” (786).

Lina józan okosságával megpróbálja meggyőzni férjét, hogy a hatalmasok be akarják csapni ezzel a villavásárlással. Bizalmas beszélgetésükben Lina a becsületességet képviseli, Kopjáss azonban már csak a felsőbb körökben való beilleszkedés érdekli. Itt a házastársi érzelmi kapcsolat keveredik a társadalmi karrier közös céljával. Kopjáss gondolatban elítéli felesége gondolkodásmódját: „Ha mi megmaradunk ilyen kis nyárspolgári erkölcsökkel, akkor a legnagyobb bajok fenyegetnek...” (788). Kopjáss elindul az erkölcsi züllés útján, nem riad vissza a tisztességtelen eszközöktől sem, sőt sajátos érveivel meg is magyarázza őket. Így például szokásjogként értelmezve nem ellenzi a vezetők természetbeli javadalmazását. Úgy érzi, két választás van: vagy megmarad tisztességesnek, vagy beáll a többiek közé. Ezt egy találó hasonlat szemlélteti: „Ő mint légy a pók hálójában, máris vergődik, hogy beálljon-e póknak, s szíjjon, mint a többi, vagy az ő vérét szívják ki a végén...” (789). A tragédia ismét előre vetíti árnyékát.

Míg ő magában vívódik, felesége ismét a cseléddel veszekszik. Kopjáss megpróbálja jobb belátásra bírni, de hasztalan. Lina felindult állapotában ismét közönséges szavakat használ: „*Még mi az isten haragját tűrjek*” (790); „*Összezárvan lenni egy ilyen istenökrével...*” (uo.). Az *istenökre* említésvég ismét Lina cseléd iránt érzett megvetését jelzi. Beszédében népnyelvi hatások is érződnek: *teméntelen, mingyárt, szervéta, osztán*. Férje szerint „Lina bele van savanyodva ebbe a szegény életbe, nem lehet vele beszélni. De az is lehetséges, hogy csak azért menekül most bele a konyhai veszedelmekbe, hogy a nagyobbakból kibújhasson” (790). Kopjáss mindkét megállapítása igaz. Az állandó háztartási robot negatívan hat az asszony jellemének alakulására, teljesen beszűkül a látóköre. A cseléddel szemben pedig saját tehetetlenségét éli ki. Férjével szemben pedig azért kötözködő, gúnyos a beszédmodora, mert érzi, hogy kezd letérni a tisztességes útról. Célzatos megjegyzéseivel tudatosan sérteni akarja: „*Már ezután kártyázni is fog?*” (791); „*Aki hazardőr, az mindent megpróbálhat*” (792).

Kopjáss ebben az esetben is otthonról való távozásával vet véget a közöttük kialakult vitának. Diskurzusukra végig a rideg, távolságtartó kölcsönös magázódás jellemző. Kopjáss beszédében törekszik az udvarias nyelvi formák megtartására: ezt tükrözik tisztelettudó kérései, kedveskedő megszólításai és a távozáskor használt köszönésformája: „*Kezét csókolom*” (792). Lina viselkedése és nyelvi magatartása egyaránt igénytelen, az udvariasságnak, gyengédségnek egyetlen jelet sem mutatja.

Párbeszédük Kopjáss hazatérése után, vacsora közben folytatódik. Lina számonkérő, kötekedő magatartása ismét megmutatkozik: „*Hogy lehetne ezt a házura nélkül?*” (797); „*Sokáig tartott a tanácskozás*” (uo.); „*Hol? A söröspoharak mellett?*” (uo.). Kopjáss azonban most nyugodtan fogadja a gúnyos megjegyzéseket. Az eltervezett, szép jövőről ábrándozik, úgy érzi, a szerencse mellé-

je szegődött. Lina azonban nem osztozik örömében. Az írói közlésben azt olvashatjuk, hogy „egész magatartásában valami fáradt csüggedtség volt” (799). Ezt az életérzést az író Lina nonverbális önkifejezéseivel is megerősíti: „A teste előregörnyedt, csak a nyakát egyenesítette fel, s félrehajta a fejét, Mária-arccal ült ott” (uo.). Kopjáss noszogatóására Lina végül részletesen kifejti állásfoglalását. Beszédében önmaga értékeléséből indul ki. Eddigi legnagyobb érdemének első sorban azt tekinti, hogy férje szerény jövedelméből úri háztartást tudott vezetni. Egész életét férjének és két gyereke nevelésének szentelte. Szomorúan konstatálja, hogy tizenhat év alatt nem olvasott el egyetlen könyvet sem, nem művelődött, nem képezte önmagát. Vallomásában önbírálat érződik. Véleménye szerint férjét „a véletlen kilódította a biztos pozíciójából”, s teljesen idegen körbe került, ahol mások a szokások, az erkölcsök és más a tónus is (vö. 800). Felelősségre vonja férjét: „*Miért kényszerít maga engem arra, hogy én egy egészen új világba kerüljek?*” (800); „*Kikkel érintkeztünk mi eddig?... Most ezeket el kell dobní?*” (uo.). Összehasonlítja a saját anyagi helyzetüket a gazdagok jólétével, s így még nyilvánvalóbbá válik a szegénységük. Hangot ad kisebbségéből fakadó félelmének is. Kardics bácsi fogadásán is feszélyezve érezte magát: „*én egész este vigyázzállásban voltam, s csak arra kellett ügyelnem, hogy értelmesen hallgassak, hogy meg ne lássák rajtam, hogy nem vagyok idevaló*” (800). Tisztában van vele, hogy a magasabb társadalmi kör mindig érezteti majd vele alacsonyabbrendűségét. Megvetéssel szól a főispánéról, „fanyalgó nagyúri asszony”-nak nevezi, aki soha életében nem tudta, mi a munka. Azzal is tisztában van, hogy a város urai sohasem fogják tiszteletüket tenni az ő szegényes házukban. Mondataiban az úri osztály bírálata fogalmazódik meg. Lina szubjektív félelme, lelki tiltakozása remek pszichológiai attitűd. A nő fél a társadalmi környezetváltozástól, kapcsolatrendszerük kicserélődésétől és a magasabb körökhöz való igazodás kényszerétől. Félelem tölti el, hogy kiderül a szegénysége, a műveletlensége.

Nyilatkozatának további részében Kopjásst jellemzi. Férje régi és új énjét összehasonlítva szembeállítja egykori becsületességét, nemeslelkűségét mostani megalkuvásával. Szemére veti hirtelen megváltozását: „*Hogy maga ilyen könnyen le tud siklani a régi útról...*” (800). Lina kíméletlenül rámutat a gazdagok tisztességtelen pénzszerzési lehetőségeire: „*Azt hiszem, ezek az urak mind olyan pénzből élnek, amit nem szokás elkönyvelni azon a címen, amin kapják, hanem hamis címeken*” (801). Szemrehányó kérdéseivel a rá váró veszélyekre figyelmezteti férjét: „*Hát az ilyen pénzen fog maga osztozni?*” (801); „*Hát miből fog telni?*” (uo.); „*És mondja, Pista, mi van a maga háta megett?*” (802).

Párbeszédük bizalmassága ellenére Lina tisztelettudóan magázza a férjét. Megszólításában a *maga* névmást 21-szer és a férje keresztnévének becézett alakját — *Pista* — 10-szer használja: „*De tudja maga, mi az...*” (799); „*maga*

azt képzelem” (800); „Nézze, Pista...” (799); „Én megmondom magának, Pista” (801); „Hát mondja, Pista” (uo.).

Kopjáss lélekben teljesen igazat ad feleségének: „valósággal görcsösen szorította össze a szívét, hogy ráismert az asszony szavain keresztül arra a mély erkölcsi szakadékra, amelyen neki az utolsó napokban át kellett mennie” (801). Elismerve felesége józan okfejtéseit, nyíltan nem tiltakozik, mindössze csak egy-két szót szól közbe. Beszédmódja udvarias, ő is magázza a feleségét: „Mondjon már valamit” (799); „Maga igen rigorózus” (802).

Kopjáss a beszélgetés után magára maradva, jövőjéről elmélkedik. Gondolkodásmódjában teljesen átveszi Kardics és a polgármester mentalitását. A rokonokról alkotott felfogásában nála is az érdekek játssza a legfontosabb szerepet: „Nem szabad egyebet tenni, csak a rokonságból az előnyöket kell megtartani, a selejtest, amelyből semmit sem lehet csinálni, sorsára kell hagyni” (803). Saját közéleti tevékenységét értékelve még mindig becsületosnak tartja magát, s nem veszi észre, hogy a polgárság érdeke, amit oly fennhangoztat, már csak látogat. Gondolati szövegében a társadalmi, politikai, közéleti stílus kifejezéseit használja: *reális üzlet; konjunkturális bajok; olcsó ajánlatot kell kikalkulálni; befektetési áron alul; revidéálni a városi ügyeket; előterjesztés; elbírálás; lereferáltatni.*

Utoljára a Boronkay villában rendezett estélyen beszélgetnek hosszan (23. fejezet). Linát már a fogadás előtt is félelemmel vegyes aggodás gyöttri: „*Nem tudom Pista, de én félek, én nagyon félek ettől az élettől... Nem bírunk mi megharcolni evvel a világgal...*” (866).

Kopjáss, feleségével ellentétben, győztesnek érzi magát a város uraival szemben, ezért elégedett önmagával. Azt gondolja, mindenki az ő kegyeiért eseng, s ezzel büszkélkedik is Linának: „*Látod, hogy futnak utánam?*” (878). Kitűnni vágyása, vezetői ambíciói egyre erősebbek: „*Vezetni akarok köztük, és parancsolni akarok nekik*” (uo.). Elmarasztalja feleségét alkalmazkodó képessége hiányáért. Abban a hamis tudatban él, hogy az úri társaságban az ő társadalmi pozíciója után feleségének is kijár a tisztelet: „*Itt mindenki a te kedvedet keresi ma, csak alkalmat kell adni nekik, hogy megmutathassák*” (uo.). Elítéli Lina úri társaságban való viselkedését. A jellemzés eszközeként szolgáló hasonlatai sértő szándékúak: „*Olyan vagy, mint a tövises virág*” (878); „*Mert úgy jársz-kelsz, mint egy sértett királyné*” (879); „*maga itt mint egy veréb csirimpol*” (880). Az utóbbi mondatban lekezelő magázás érezhető.

Lina megveti férje viselkedését: „*az uram úgy parádézik, mint egy paradicsommadár*” (868); „*kiütött magából az ősei vére*” (878). Gúnyos megjegyzéseivel fel akarja hívni férje figyelmét a körülöttük lévő emberek természetellenes, hízelgő modorára. Álláspontját egy találó hasonlattal fejezi ki: „*Úgy futnak utánna, mint a harapós kutya után, hízelegnek neki, hogy meg ne harapja őket...*” (878). Kíméletlenül leleplezi az úri társaság lelketlenségét, pénzimádatát és ma-

gamutogatását: „Mert nekem lelke van, de ezeknek nincs, csak egy lelkük van, a pénz... Itt versenyképesnek kell lenni, barátom, ide nem szabad gyalog jönni, csak autón, de az is minél nagyobb legyen...” (879). Lina kényelmetlenül érzi magát ebben az idegen világban, férjével ellentétben képtelen beilleszkedni köztük: „De én nem tartozom ide” (878); „Az én testemet égeti ez a ruha. Ez nem az én ruhám, szeretném letépni magamról ezt a rongyot...” (uo.). Kisebrendűségének most is hangot ad, szavaiban fájdalom tükröződik: „Soha nincs időm egy könyvet elolvasni... újságot alig látok... én nem kísérem figyelemmel a divat változását...” (879). Saját egyszerűségét szembeállítja az úri nő, Magdaléna előkelőségével, pazarló életmódjával.

Beszédének elején először magázza Kopjásst, majd férje kezdeményezésére ő is a bizalmasabb tegezésre vált át: „Nézz körül” (878); „Borzasztó tévedésben vagy” (uo.). Indulatának erősödésével a tegező formából ismét magázásba vált. Megfigyelhetjük, hogy Lina, amikor haragszik férjére, inkább a maga névmást használja, ezzel is érzékeltetve a közöttük lévő érzelmi ellentétet. Néhány esetben a keresztnév becéző alakját is használja megszólításként: *Pista* (3). Ingerültségének fokozódásával szemrehányó kérdéseinek száma is gyarapodik: „Mit csinált belőlem?” (879); „Lesz? Honnan?... Miből?... Be akar állani a nagy rablók közé?” (uo.). Felindultságában egyre több népnyelvi szót használ: *bélpoklos*, *mért*, *flanc*, *elherdálni*, *felfal*, *konc*, *evvel*. Egy esetben meglehetősen durva jelzővel illeti férjét: „De akkor legyen... Koszos...” (879). Kopjáss a rázúdított szemrehányások ellenére látszólag nyugodt marad, és csillapítani próbálja feleségét: „Lina... maga egy csodálatos teremtés” (879). Felesége hatására ő is magázásra tér át. Igazságtalannak tartja Lina vádjait, most is a becsületért küzdő férfinek tartja magát. Amikor italt rendel magának, Lina eddigi fölényes, számonkérő magatartása megváltozik: „Pistukám lelkem, ne igyon, angyalom, kedvesem, anélkül is vérmes... Ne rontsa el magát” (880). A *vérmes* szó jelentése 'sűrű vérű', a feleség valószínűleg félti férjét a magas vérnyomástól. A keresztnév becézett alakja, a birtokos személyjeles szóalakok a megszólító kedveskedését jelzik.

Összefoglalva: Kopjáss és Lina házastársi kapcsolatának nyelvi megfigyeléséből a nemek eltérő nyelvhasználatára vonatkozó következtetéseket vonhatunk le. Kopjáss széles látókörű, művelt közéleti ember. Feleségével folytatott beszélgetések is beszűrődnek nyelvébe a társadalmi, politikai, közéleti stílus szavai, kifejezései. Lina tanítói diplomával rendelkezik, de hivatását nem gyakorolja. Érdeklődése a háztartás napi problémáira szűkül, s ez nyomot hagy nyelvezetében. Mindketten köznyelven beszélnek, de Lina nyelvében népies vonások is kimutathatók, amelyek elsősorban az asszony származásával és az őt körülvevő környezet hatásával magyarázhatók. Nyelvi magatartására jellemző még a társadalmilag alacsonyabb szinten álló személyekkel szemben tanúsított goromba beszédmodor.

Férj és feleség között a különböző szituációkban változatosan fordul elő a tegezés és magázás. Kopjáss bizalmas keretek között általában tegezi a feleségét, de ha harmadik személy (inas, cselédlány) is jelen van, áttér a tisztelettudó magázásra. Ez alól kivétel a varrónő, akinek a jelenlétében tegezi a feleségét. Feleségével szemben általában udvarias. Harag, indulat hatására tegezésből magázásba vált, rendszerint Lina hatására. Érdekes, hogy hízelgő, engesztelő, bizalmas hangulatban is alkalmazza a magázást. Lina hangulatától, lelkiállapotától függően hol közvetlen hangnemű, kedveskedő tegezéssel, hol ingerült, szinte sértő magázással beszél férjével. Idegen személyek jelenlétében mindig magázza férjét. Az indulat hatással van nyelvhasználatára: ilyenkor nem riad vissza a durva, közönséges szavak használatától sem.

IMRE RUBENNÉ